

Türkiye ve Avrupa Birliğine Aday Geçiş Ekonomilerinde Uluslararası Göç Trendleri

International Migration Trends in Turkey and European Union Candidate Transition Economies

Prof. Dr. Nuray Gökçek Karaca (Anadolu University, Turkey)
Asst. Prof. Dr. Semra Saruç (Anadolu University, Turkey)

Abstract

In this study, international migration trends were evaluated in Turkey and European Union (EU) Candidate Transition Economies by means of data obtained from HDI Report developed by UNDP. The aim of this study is analyzing international migration trends in relation with other dimension of integration such as economics, social protection and social policy. In this study, the subject was carried out through comparative relation scanning model and literature model, the sample group was established EU candidate transition economies (Montenegro, The Former Yugoslav Republic of Macedonia, Serbia, Albania, Bosnia and Herzegovina) with Turkey. The research data was collected by means of data from HDI Report developed by UNDP. The findings from this study revealed that the population of Montenegro and Serbia among EU candidate transition economies less emigrated and more immigrated than other countries. It can also be concluded that the emigration trend of Turkey presents similar tendency with Montenegro and Serbia whereas immigration rate of Turkey is lower than the other countries except for Bosnia Herzegovina.

1 Giriş

Siyasal, ekonomik, sosyal ve kültürel öğelerin karşılıklı etkileşimlerini içeren çok boyutlu bir olgu olarak ifade edilen göç olgusu, günümüzde bilgi ve sermaye akışı gibi küreselleşme deyince ilk akla gelen kavramlardan biri olmuştur. Zira bugün dünya nüfusunun önemli bir kısmını göçmenler oluşturmaktadır. Nitekim tüm dünyada 214 milyon uluslararası göçmen olduğu tahmin edilmektedir. Bu rakamlar her 33 kişiden birinin göçmen oluşunu ve dünyada göçmenlerden oluşan bir ülke olsaydı, dünyanın en çok nüfusa sahip 5. ülkesinin göçmenler ülkesi olacağını ortaya koymaktadır. Dünyadaki mülteciler ve yasa dışı göçmenler de dahil 214 milyon olan göçmen sayısının teknolojik değişim, ekonomik entegrasyon, şehirleşme oranlarındaki artışlar ve küreselleşmenin ekonomik ve sosyal sonuçlarına bağlı olarak artacağı tahmin edilmektedir.

2013 UNDP İnsani Gelişme Raporuna göre daha önce gelişmekte olan ülkelere doğru yönelen uluslararası göçün yerini, gelişmiş olan ülkelere başka bir deyişle güney ülkelerinden güney ülkelere yönelen göç almıştır. Hatta yakın dönemde gelişmekte olan ülkeler arasındaki göç, gelişmekte olan ülkelere gelişmiş ülkelere (güneyden-kuzeye) yönelen net göçü aşmıştır.

Son dönemde uluslararası göçmen işgücünün havaleleri, yatırımları ve beyin göçünün geri dönüşüne bağlı olarak göç veren ülkelerin kalkınmasında olumlu etkiler yaratacağı konusunda UNDP'nin de içinde yer aldığı uluslararası kuruluşların gündeminde artan bir uzlaşının bulunduğu görülmektedir (Gökbayrak, 2008). Ancak bu olumlu etkilerin hem göç biçimlerine, hem de ülkelerin ekonomik, siyasi ve sosyal ortamlarındaki farklılıklara bağlı olarak değiştiğinin göz ardı edilmemesi gerekir. Zira Türkiye'de dâhil olmak üzere birçok göç veren ülkenin beyin göçünden olumlu bir dışsallık sağlama potansiyeli bulunmakla birlikte, bu potansiyel tek başına anlam taşımamakta, bilinçli kamu politikaları kapsamında gerekli ortamın sağlanması durumunda potansiyel olumlu etkilerin ortaya çıktığı görülmektedir (Gökbayrak, 2008).

2013 İnsani Gelişme Raporuna göre göç konusu, ticaret ve iklim değişikliği gibi uluslararası toplumun çözüm bulması gereken, çok taraflı işbirliği modelleri ile değerlendirilmesi gereken küresel bir konudur.

Bu çalışmada, uluslararası toplumun çözüm bulması gereken küresel konulardan biri olarak uluslararası göçün Avrupa Birliğine aday geçiş ekonomilerinde ve Türkiye'de trendleri bağlamında ülke kalkınmasına katkısı bakımından karşılaştırmalı bir değerlendirme yapılacaktır.

2 Göç ve Uluslararası Göç Kavramı

Literatürde tam bir kavram birliğinden söz edebilmek mümkün değilse de, insanlık tarihi kadar eskiye dayanan bir insanlık fenomeni olan göçü, insanların daha iyi hayat şartlarına kavuşmak üzere geçici bir süre için veya kalıcı olarak bir yerden bir yere gitmesi şeklinde tanımlamak mümkündür. Göçün tanımlanmasında olduğu gibi, literatürde göçün sebepleri konusunda da tam bir görüş birliğinden söz etmek mümkün değildir. Ancak günümüzde savaşların, doğal afetlerin, nüfus artışının, dinsel, kültürel, ekonomik (küresel ticaretin), siyasi (insan hakları ve demokratikleşme), jeopolitik (sınır bölgelerinde sığınmacı olma zorunluluğu) ve ailevi faktörlerin

göçe neden olduğu genel kabul görmektedir (Werner, 1996; Gençler, 2002). Söz konusu nedenlere bağlı olarak göç olgusu, ulusal sınırlar içerisinde gerçekleşebileceği gibi uluslararası nitelik de kazanabilir.

Genel olarak uluslararası göç altı kategoride incelenmektedir (De Tapia, 2003. Akt. Aksoy, 2012). Bunlar şu şekilde sıralanabilir:

- Sürekli yerleşenler
- Süreli sözleşmeli işçiler
- Süreli profesyonel çalışanlar
- Gizli veya yasa dışı çalışanlar
- Sığınmacılar
- Mülteciler

Birleşmiş Milletlere göre göçün uluslararası göç kategorisinde değerlendirilebilmesi için, ülkesinden ayrılan kişinin başka bir ülkede en az bir yıl süre ile yaşaması gerekmektedir (Gençler, 2004). Bu ölçüt bağlamında Birleşmiş Milletler tarafından saptanan uluslararası göç verilerine göre 2010 yılında dünya nüfusunun %3,1'i göçmendir. Göreli olarak dünyanın gelişmiş bölgelerindeki göçmen sayılarının toplam nüfusa oranı 10,3; daha az gelişmiş bölgelerindeki göçmen sayılarının toplam nüfusa oranı ise 1,5'tir. Dünyadaki toplam göçmenlerin % 32, 6'sı Avrupa'da, %23,4'ü de Kuzey Amerika'dadır. Kuzey Amerika'daki göçmenlerin %20'si ise ABD'de yaşamaktadır. Dünya Bankası'nın 2011 verilerine göre ise, Dünyadaki göçmen stoğu 215 milyon 763 bin 515'tir. Bunun 107.878.427'sini OECD tanımlamasındaki yüksek gelirli ülkelerdeki göçmenler oluşturmaktadır. Yine uluslararası göç istatistikleri incelendiğinde, göçün yönünün değiştiği de görülmektedir. Nitekim UNDP İnsani Gelişmişlik Raporunda da ifade edildiği üzere, daha önce az gelişmiş ülkelere doğru yönelmiş olan uluslararası göçün yönü, şimdilerde gelişmekte olan ülkelere doğru yönelmiştir.

3 Türkiye'de Uluslararası Göç Trendleri

Türkiye'de uluslararası göç verilerinin derlenmesine ilişkin düzenli bir kayıt sistemi bulunmamaktadır. Uluslararası göç istatistikleri konusunda veri kaynakları; nüfus sayımları, sınır istatistikleri, idari kayıtlar ve araştırmalardır. İdari kayıt olarak oturma izinleri, sığınmacı ve mülteci kayıtları ile pasaport ve yasa dışı göç bilgileri Emniyet Genel Müdürlüğü tarafından; çalışma izinleri ve yurt dışında yaşayan Türk vatandaşlarına ait bilgiler Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı tarafından; vatandaşlık bilgileri Nüfus ve Vatandaşlık İşleri Genel Müdürlüğü tarafından derlenmektedir. TÜİK Başkanlığı tarafından yapılan nüfus sayımlarıyla ise yurt dışından Türkiye'ye göç eden nüfusun büyüklüğü ve niteliği ile ilgili bilgiler derlenmektedir. Değinilen kurumların idari çalışmaları doğrultusundaki derledikleri bu veriler, göç istatistiklerinin karşılaştırılabilirliği ve ölçülebilirliği açısından uluslararası tanımlamalara ve sınıflamalara uygun değildir.

Türkiye'de uluslararası göç istatistiklerinin kapsamını; "yurt dışından gelenler, yurt dışına gidenler, oturma ve çalışma izni alan yabancılar, sığınmacı ve mülteciler, yasa dışı göç edenler, vatandaşlığa girenler, vatandaşlıktan çıkanlar, yabancı nüfus ve yurt dışında yaşayan Türk vatandaşlarına ilişkin bilgiler" oluşturmaktadır.

Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı verileri yurt dışına gönderilen işgücü göçü akımının 2010 yılı 2011 yılı arasında % 2 artarak 53.800'e yükseldiğini göstermektedir. Türk taşeron işçilerinin ana varış yerleri incelendiğinde ise orta doğu (28300) ve bağımsız devletler topluluğu (18200) ülkelerinin ilk sıralarda yer aldığı görülmektedir (International Migration Outlook, 2013).

2010 yılı verilerine göre Türkiye'de yasal olarak ikamet eden 220.000 yabancı bulunmaktadır. Bu yabancıların % 11'i çalışma iznine bağlı olarak, % 17'si ise eğitim nedeniyle yasal göçmen statüsündedir. 2011 yılı içinde 11.800'den fazla kişiye çalışma izni verilmiş ve 2010 yılıyla karşılaştırıldığında çalışma izinlerinde % 25'lik bir artış olmuştur.

Türkiye'de yabancı sayısındaki artış gibi, uluslararası öğrenci sayısında da artış yaşanmaktadır. 2011-2012 öğretim yılında 8400 yabancı öğrenci Türkiye'deki üniversitelere kayıt yaptırmış olup, bu öğrencilerle birlikte yabancı öğrenci sayısı 31.900'e ulaşmıştır.

Türkiye'de yasal olarak ikamet eden yabancılar dışında, yasa dışı olarak ikamet eden yabancı sayısında da ciddi bir artış olduğu görülmektedir. Nitekim yakalanan yasa dışı göçmenlerin sayısı 2010 yılı ile 2011 yılı arasında % 31'lik bir artışla 42.800'e ulaşmıştır. Türkiye'de yakalanan yasa dışı göçmenlerin 1/3'ünün Türkiye'ye çalışma iznine sahip yasal göçmenlerin misafiri olarak giriş yaptıkları, 2/3'ünün ise Türkiye'ye yasa dışı ya da kaçak yollardan giriş yaptıkları saptanmıştır.

Türkiye'ye giriş yapan sığınmacıların oranında da son yıllarda ciddi bir artış görülmektedir. Nitekim sığınmacıların sayısı da 2010 yılı ile 2011 yılı arasında % 74'lük bir artışla 16.000'e ulaşmıştır. 2011 yılında sığınmacı olarak başvuranların yarısı Irak'tan, % 21'i ise İran'dandır. Sığınmacıların önemli bir çoğunluğunu ise Avrupa'ya gitmek için Türkiye'yi transit ülke olarak kullananlar oluşturmaktadır (International Migration Outlook, 2013).

Türkiye’de göç hareketini üç başlık altında toplamak mümkündür:

Transit Ülke Olması Nedeniyle Kaçak Nüfus Hareketi: Türkiye, Afganistan, Pakistan, Irak, İran, Bangladeş gibi ülke vatandaşlarının Avrupa ülkelerine geçişi bakımından transit ülkedir. Sahra güneyinden gelen göçmenler için de Kuzey Afrika, Türkiye ve Balkan ülkeleri transit geçiş noktaları olmuştur.

Ekonomik Nedenlerle Gelen Yabancı Nüfus Hareketi: Türkiye’de bugün 2 milyon civarında göçmen işçi bulunduğu, bunun en az yarısının kaçak olduğu tahmin edilmektedir. Ulaşım ve iletişim teknolojisindeki gelişmeler, küreselleşme ve işgücü hareketliliği Türkiye’ye olan göçü etkilemektedir.

Çeşitli Bölge Ülkelerinden Gelen Zorunlu Göç Grupları Mülteci/Sığınmacı Hareketi: Türkiye’ye yönelen sığınmacı hareketinde özellikle son yıllarda yaşanan bölge ülkelerdeki siyasi istikrarsızlık önemli bir etkidir. Nitekim 2011 yılında yaklaşık 18.000 Suriyeli ülkelerindeki siyasi istikrarsızlık nedeniyle Türkiye’ye giriş yapmıştır. 2012 yılı sonunda ise Türkiye’de yerinden edilmiş Suriyeli sayısı 140.000’e ulaşmıştır. Günümüzde Suriye’den gelen sığınmacıların sayısının 400.000’i geçtiği tahmin edilmektedir. Türkiye Suriyeli sığınmacılara konaklama, geçici koruma ve insani yardım sağlamıştır. Türkiye açık sınırlarını korumuş ancak Suriye vatandaşlarını zorla ülkelerine geri dönmeye zorlamaktan kaçınmıştır (İçduygu ve Aksel, 2012).

Değinen üç göç hareketi bağlamında yurtdışından Türkiye’ye yönelen göçlerin ülkelere göre dağılımı incelendiğinde, 1995-2000 döneminde ülkemize göç eden toplam 130.762 erkek nüfusun; %31,1’i Almanya’dan, % 9,9’u Bulgaristan’dan, % 6,7’si Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti’nden, % 3,5’i Azerbaycan’dan göç edenlerdir. Aynı dönemde ülkemize göç eden 103.349 kadın nüfusunun da; % 32,0’sı Almanya’dan, % 14,0’ı Bulgaristan’dan, % 4,9’u Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti’nden, 4,4’ü de Azerbaycan’dan göç edenlerden oluştuğu görülmektedir. Ülkemize göç eden erkeklerde oran olarak en yüksek değere % 92,1 oranı ile Bangladeş, en düşük değere de %15,1 oranı ile Moldova Cumhuriyeti sahiptir (TOBB, 2012). Söz konusu istatistiklerden de anlaşılacağı üzere, Türkiye’ye en çok göç veren ülkeler Bulgaristan, Almanya, Yunanistan, Makedonya, Hollanda, Romanya, Rusya, Birleşik Krallık, Azerbaycan, Fransa ve son dönemde Suriye’dir.

Türkiye’de uluslararası boyutta ilk göç hareketi 1950’li ve 60’lı yıllarda Almanya’ya yoğun olmak üzere doğudan batıya doğru gerçekleşmiştir. Temel nedeni ise ekonomik sorunlardan kaynaklıdır. Bugün Türkiye nüfusunun % 6’sının dünyanın farklı ülkelerinde yerleşmiş olduğu görülmektedir (İçduygu, 2009). Dünya Bankası (2011) verilerine göre Türkiye’nin yurtdışındaki toplam göçmen sayısı 4.261 milyon, yurtdışındaki göçmenlerin toplam nüfustaki payı % 5,6’dır. Türkiye’nin en çok göç verdiği ülkeler ise Almanya, Fransa, Hollanda, Avusturya, ABD, Bulgaristan, Belçika, Suudi Arabistan, Birleşik Krallık, İsviçre’dir (World Bank, 2011).

Türkiye’de göçü etkileyen üç temel etken vardır. Bu etkenler “Türkiye’nin ekonomik çekim merkezi olması”, “Türkiye’de göçü kolay kabul eden ve kolaylaştıran yasaların varlığı” ve “Türkiye’nin transit geçiş ülkesi olması” şeklinde sıralanabilir.

1960’lardan itibaren yurt dışına göç veren Türkiye ekonomik değişim ve küreselleşme ile birlikte başka ülkelerden göç almaya başlamıştır. Yukarıda da değinildiği üzere, aynı zamanda Türkiye’nin transit bir geçiş ülkesi olması da göç alışı kolaylaştıran önemli bir etkidir. Dünyadaki göç hareketlerinin önümüzdeki yirmi yıl içinde büyük ölçüde artacağı düşünülmektedir. Yine eskiden göç veren ülkelerin gelecekte göç alan ülkeler haline gelebileceği de öngörülmekte ve Türkiye’nin göç alan ülkeler kategorisinde yer alacağı tahmin edilmektedir.

4 Geçiş Ekonomilerinde Uluslararası Göç Trendleri

4.1 Bosna Hersek’te Uluslararası Göç Trendleri

İnsan Hakları ve Mülteciler Bakanlığı tarafından yapılan tahminlere göre Bosna Hersek 2011 göç profiline göre, Bosna Hersek toplam nüfusunun % 43,4’ü (1.669.000 kişi) yurt dışında yaşamaktadır. OECD verilerine göre ortalama olarak 2000 yılından beri her yıl 15.000 ile 20.000 arası Boşnak AB’ye göç etmektedir. Kupiszewski ve arkadaşlarının (2009) göç alan ülkelerin istatistiklerini kullanarak yaptığı tahminlere göre, Bosna’dan tahmini göç 2001’de 49.000 iken 2007’de 30.000’dir. 2000-2007 dönemi için Bosna’dan yurt dışına yönelen net göç oranı yaklaşık olarak 63.000’dir.

Günümüzde Bosna’dan göç edenlerin geleneksel hedef ülkeleri; ABD (350.000), Hırvatistan (300.000), Almanya (240.000), Sırbistan, Avusturya ve Slovenya (her biri için 150.000)’dir. Özellikle 1990’lardaki savaş sırasında önemli sayıda Boşnak mülteci bu ülkelere giriş yapmış ve bu ülkelerde güçlü diaspora toplulukları kurmuşlardır. Dolayısıyla Bosna’dan göç edenlerin geleneksel hedef ülkelerinin gelecekte de hedef ülke olma özelliğini koruyacakları tahmin edilmektedir.

Bilindiği üzere Bosna Hersek savaş ve savaş sonrası ile karakterize bir ülkedir. Kuşkusuz bu durum Bosna Hersek’in göç yaklaşımı ve politikalarına da yansımaktadır. Nitekim geleneksel olarak göç eğilimli bir ülke olmakla birlikte Bosna Hersek’te en önemli göç akımları “savaş ve savaş sonrası dönem” olarak ifade edilen son yirmi yılda gerçekleşmiştir.

Son yirmi yılda Bosna Hersek'te birbirinden farklı özellik gösteren göç hareketleri üç dönem açısından ayrı ayrı incelenebilir (Kacapor ve Oruc, 2012):

Çatışma Kaynaklı Göç Dönemi: Çatışma kaynaklı göç, Bosna Hersek'in eski Yugoslavya'dan ayrılarak bağımsızlığını ilan etmesiyle başlayan savaş dönemine rastlayan 1992-1995 yılları arası gerçekleşen göçtür. Bu dönemde ülkenin toplam nüfusunun yaklaşık yarısı yer değiştirmiş ve yaklaşık 105.000 kişi ölmüştür. Toplam nüfusunun % 25'i yerinden edilirken, diğer % 25'i başka ülkelere sığınmıştır. Sonuç olarak nüfusun neredeyse tamamında etnik bölünme yaşanmıştır (Kacapor ve Oruc, 2012). Tabeau ve Bijak (2005), UNCHR verilerini kullanarak yaptığı tahminde, 1992 yılı sonunda Bosna'dan giden mülteci sayısının yaklaşık 1.8 milyon olduğunu belirtmiştir. Yerinden edilenlerin sayısı ise 810.000 olarak tahmin edilmektedir. Mültecilerin en yoğun çıkışı ise 1995 yılında "Srebrenica katliamı"ndan sonra olmuştur. Ibreyic ve arkadaşları (2006), UNECE raporlarını kullanarak 1996 yılında Bosna'dan giden mültecilerin varış ülkelerini sıralamıştır. Buna göre komşu ülkeler mültecilerin ilk varış yeridir. Fakat çoğu 1992 ve 1996 yılları arasında başta Batı Avrupa ve ABD olmak üzere uzak ülkelere taşınmıştır. Bu insanların ilk önce komşu ülkelere sığınması genellikle "zorunlu göç" desenleri ile uyumludur. Daha sonra komşu ülkelerdeki beklentilerin eksikliği (itici nedenler) ya da ekonomik fırsatların çekiciliği (çekici nedenler) nedeniyle daha uzak hedefleri seçmişlerdir.

Geri Dönüş Göç Dönemi: 1996-2000 yılları arası gerçekleşen geri dönüş göçü savaş sonrasına rastlar. Bu dönem 1995 yılı sonunda savaşın sona ermesiyle birlikte mültecilerin kitlesel halde geri dönüşü ile karakterize edilir. Zira bu dönemde mültecilerin yaklaşık %40'ı geri dönmüştür. Örneğin sadece Almanya'dan 194.000 geri dönüş olmuştur.

21. Yüzyılın Gönüllü Göç Dönemi: Mültecilerin Bosna'ya geri dönmesi ile karakterize edilen ve pozitif net göç dengesi yaratan ikinci dönemin ardından yeni yüzyılın başından günümüze kadar süren üçüncü dönem göç; işçilerin, öğrencilerin ve göçmenlerin aile üyelerinin gönüllü göçü ile karakterize edilir. Mültecilerin dönüşündeki azalma nedeniyle bu dönemde göç dengesi yeniden negatif hale gelmiştir. Bu dönemde özellikle ABD'ye dış göçte önemli azalma olmuş, öte yandan Slovenya'ya göç artmıştır. Bosna Hersek'in gelecekteki göç eğilimleri ile ilgili olarak AB'ye ve ABD'ye dış göçün artacağı beklenmektedir (Kacapor ve Oruc, 2012).

Bosna Hersek Doğu ve Batı Avrupa arasında bir geçiş kavşağında yer almaktadır. Bosna Hersek'in AB'ye yakınlığı, çift devlet sistemi, genç göç yönetim yapısı, gözenekli sınırları, esnek vize rejimi ve sınırlı kaynakları bu ülkeyi düzensiz göç, insan ticareti ve kaçakçılığı için bir kaynak ve transit ülke yapmıştır. Ancak Bosna Hersek son dönemde, IOM (Uluslararası Göç Örgütü)'nün de destekleriyle AB standartlarına uygun biçimde yaptığı yasal düzenlemelerle göç yönetim kapasitesinde önemli iyileştirmeler gerçekleştirerek göçü yönetebilir hale gelmiştir.

4.2 Makedonya'da Uluslararası Göç Trendleri

Genel olarak Makedonya dış göç alan ve dış göç veren bir ülke konumunda değildir. Ancak AB'ye geçiş açısından transit bir göç ülkesidir. Zira Transit göçün önemli bir oranını, AB ülkelerine girebilmek için Makedonya'ya yasa dışı girişler oluşturmaktadır. Yasa dışı olduğu için transit göçle ilgili güvenilir veri bulunmamaktadır.

Makedonya, Eski Yugoslavya'nın ekonomik yönden en az gelişmiş Cumhuriyetlerinden biridir. Makedonya'da istihdam ve yatırımların yetersizliği, alım gücünün düşüklüğü, işsizlik oranının yüksekliği gibi etkenler yurtdışına yönelen göç hareketinin önemli belirleyicileridir. Bağımsızlığını kazandığı günden bu yana, sosyal ve ekonomik geçiş sürecinde olan bir ülke olarak Makedonya'nın ekonomideki zayıflığı, organize suç ve yolsuzluk sorunları, her şeyden önce transit bir geçiş ülkesi olması, bu ülkeyi insan kaçakçılığı için verimli hale getirerek insan tacirleri açısından hedef ülke konumuna getirmiştir.

AB ülkelerine geçmek için yasa dışı yollarla giriş yapılan Makedonya'da, Makedon vatandaşların kendileri de yasa dışı yollardan Batı Avrupa ülkelerine ve Amerika'ya göç etme mücadelesi vermişlerdir. Özellikle Meksika üzerinden ABD'ye yasa dışı göç esnasında yaşanan olaylar, Makedonların göç hareketlerinin medyada yoğunlaşmasına yol açmıştır (Republic of Macedonia State Statistical Office, 2014). Yaşanan bu gelişmelerin ardından Makedonya'da göç eğiliminde bir azalma olduğu görülmektedir. Nitekim 2006 yılında EWR tarafından yapılan bir çalışmada, Makedonlara yurt dışında çalışmak için gelecek 1 yıllık süre içinde ülkeyi terk etme planları olup olmadığı sorulmuş ve önemli bir çoğunluğun (% 83,5) göç etme eğilimi olmadığı saptanmıştır. Araştırma bulguları göç etme eğiliminde olanların (% 8,2) 25-34 yaşlarında, ortaöğretimini tamamlamış, kentlerde yaşayan erkeklerden oluştuğunu ortaya koymuştur. Ayrıca araştırma bulgularına göre göç etme eğiliminde olanların % 5,5'i de kalıcı göçmen statüsüyle değil, mevsimlik işçi olarak geçici göçmen statüsüyle göç eğilimi taşıdıklarını ortaya koymuştur. Makedonya'dan mevsimlik göçün ise daha çok Yunanistan ve Bulgaristan'a yöneldiği bilinmektedir (Migration Policy Institute, 2007).

Dış göç alma ve dış göç verme oranı yüksek olmamakla birlikte, Makedonya'da kırsal-kentsel göç oranı yüksektir. Bu bağlamda en yüksek göçü Üsküp almıştır. Nitekim almış olduğu iç göç nedeniyle ülke nüfusunun dörtte biri başkent Üsküp'te yaşamaktadır.

Makedonya'dan yurtdışına yönelen göçte 1960'lı yıllarda ülkenin ekonomik olarak yoksul olması etkili olmuştur. Bu dönemde Makedonların göç ettikleri başlıca hedef ülkeler; Almanya, Belçika, İsviçre, İtalya, İsveç,

Avusturya, Danimarka, Hollanda ve Norveç'tir. Aynı şekilde 1990'lardaki zayıf ekonomik performans, Kosova (Sırbistan ili) krizi ve 2001 iç güvenlik krizi de Makedonya'dan yurtdışına yönelen göç oranında artışa yol açmıştır (IOM, 2007a). Bu dönemde Makedonların tercih ettikleri hedef ülkelerin ise Kanada, Avustralya ve bazı Batı Avrupa ülkeleri olduğu görülmektedir. Vatandaşlığa geçiş politikaları farklı olmakla birlikte Kanada ve Avustralya'ya göç edenlerin bu ülkelerin vatandaşı olma eğiliminde oldukları, buna karşın Batı Avrupa ülkelerine göç edenlerin ise bu ülkelerin vatandaşı olma eğiliminde olmadıkları görülmektedir (Migration Policy Institute, 2007).

Son döneme ilişkin veriler sınırlı da olsa, Makedonya İstatistik Ofisi'nin 2005 yılı verilerine göre sadece yasal yollardan göç ettiği saptanan 1282 Makedon'un 518'inin eğitim fırsatları için, 420'sinin ailevi nedenlerden, 85'inin evlenmek için, 41'inin eğitim olanaklarından yararlanmak için ve 218'inin de diğer nedenlerle göç ettiği görülmektedir (IOM, 2007a).

4.3 Arnavutluk'ta Uluslararası Göç Trendleri

Doğu Bloğunun çöküşü ve Yugoslavya'nın dağılışı sonrası AB'nin Batı Balkanlara yönelik politikası bölgeye barış, istikrar ve refah getirilmesi amacıyla taşımaktadır. 1999'dan bu yana izlenen İstikrar ve Ortaklık Süreci (İOS) olarak adlandırılan bu politika bölge ülkelerinin AB'ne tam entegrasyonunu hedeflemektedir (T.C. Ekonomi Bakanlığı, 2011).

Komünizmin yıkılmasından sonra ekonomik ve siyasi çalkantılar Arnavutluk'tan kitlesel göçü körüklemiştir. 1990'lardan itibaren Arnavutluk'un işgücünün % 15-20'sinin Yunanistan ve İtalya başta olmak üzere çoğunlukla komşu ülkelere yasa dışı yollardan kaçak olarak giriş yaptığı tahmin edilmektedir. Bu ülkelerdeki yasa dışı Arnavut göçmenlerin gönderdikleri dövizler halen Arnavutluk'un en önemli döviz girişi olma özelliğini korumaktadır.

Göç kararı çok sayıda ekonomik, psikolojik ve sosyal faktörlere dayalı olmasına rağmen ekonomistler işsizlik ve ücret farklılıklarına odaklanmışlardır. Riskten kaçınan işçiler için en azından kısa vadede hedef ülkedeki istihdam olasılıkları, ücret oranlarından daha önemli bir göç belirleyicisi olabilir. 1990'larda Arnavutluk, Yunanistan ve İtalya'da resmi işsizlik oranları benzer eğilimlerde iken ücret farklılıkları çok fazladır. 1996 yılında tam zamanlı çalışan işçilerin aylık kazançları Yunanistan'da 1800 Dolar ve İtalya'da 2600 Dolar iken Arnavutluk'ta yaklaşık 200 dolardır. Satın alma gücü paritesindeki bu farklılıklar, Yunanistan ve İtalya'nın coğrafi yakınlığı, esnek sınır kontrolleri ve Arnavutların önemli bir çoğunluğunun İtalyanca bilmesi, büyük göçü yaratmak için psikolojik engellerin üstesinden gelmiştir. Yapılan açıklamalar bağlamında Arnavutların göç kararlarının ekonomik olarak akılcı olduğu söylenebilir. Ancak 1995 yılından itibaren bütün olumlu gelişmelere rağmen Arnavutluk büyük bir ekonomik kriz yaşamaya başlamıştır. Kuşkusuz bu krizin yaşanmasında finansal sektörün yeterince gelişmemiş olması, artan hayat standardının yurtdışında yaşayan Arnavut işçilerin dövizlerinden sağlanması, kaçakçılık ve kara para aklama ile kısa dönemli kâr beklentili yatırımlar gibi sorunlar etkili olmuştur (T.C. Ekonomi Bakanlığı, 2013).

Arnavutluk ekonomisinde doğrudan yabancı sermaye yatırımında ilk iki sırada Yunanistan ve İtalya vardır. Dış ticaretinde de İtalya hem ihracat hem de ithalatta ilk sırada yer almaktadır. Diğer taraftan her iki ülkeye de Arnavutluk'tan önemli bir iş gücü akımı mevcuttur. Diğer AB ülkeleri, ABD, Avusturya ve Kanada gibi ülkelerde de önemli bir Arnavutluk vatandaşı yaşamakta ve buralardan gönderilen işçi dövizleri ülke ekonomisi açısından önemli bir kaynak niteliği taşımaktadır.

Arnavutluk ile ilgili bir başka önemli veri ülkeye gelen turist sayısıdır. 2010 yılında Arnavutluk'a gelen turist sayısının yaklaşık olarak 3,5 milyon olduğu tahmin edilmektedir. Yabancı ziyaretçilerin en büyük grubunu % 37'lik bir oranla Kosova'dan gelenler oluştururken, bu sıralamayı Makedonya ve Karadağ'dan gelen turistler takip etmektedir (T.C. Ekonomi Bakanlığı, 2011). İstatistikler kayıtlı ziyaretçilerin yüzde 89'unun Arnavutluk'a sadece tatil ya da aile veya arkadaşlarını görmek için geldiklerini göstermektedir. Geri kalanlar ise ülkeye iş için geldiklerini beyan etmişlerdir.

4.4 Karadağ'da Uluslararası Göç Trendleri

AB'ye aday diğer geçiş ekonomileri gibi Karadağ Cumhuriyeti'nde de göç istatistikleri ile ilgili düzenli kayıtların olmadığı görülmektedir. Kuşkusuz bu durumda Karadağ'ın bağımsızlığını henüz 2006 yılında ilan etmesinin de önemli bir etkisi vardır. Bu yüzden kurumsal yapılanması oldukça yeni olan bu ülkede göç istatistiklerinin olmaması çok da yadırgayıcı bir durum değildir. Bağımsızlığını ilan ettiği günden bu yana AB'ye katılımı siyasi bir öncelik haline getiren, AB ile entegrasyon beklentileri olgunlaşmış bir ülke olarak Karadağ için AB Göç Müktesebatı uyum için önemli bir ihtiyaçtır.

Karadağ, öncelikle Güney Doğu ülkelerinden Batı Avrupa'ya doğru yönelen yabancı mağdurlar açısından düzensiz göç için transit ve hedef ülkedir. Karadağ sınır kapısından giriş yapan düzensiz göçmenlerin kesin sayısı mevcut değildir. Ancak düzensiz göçmenlerin çoğunun Karadağ aracılığıyla Batı Avrupa'ya geçtiği tahmin edilmektedir. Devlet sınırı arazisinin %92'si dağlık alanlar üzerinde uzanan Karadağ'ın, yasa dışı geçişler için elverişli koşullar sağladığı bilinen bir gerçektir. Ancak Karadağ'da düzensiz göçe ilişkin veri olmamakla birlikte düzensiz göçmenlerin önemli oranda Balkan kaynaklı olduğu tahmin edilmektedir. Nitekim Karadağ, "Balkan Rotası" içinde yer alan transit Balkan ülkelerinden biridir. Karadağ İçişleri Bakanlığına göre Karadağ,

çoğunlukla Arnavutluk ve Sırbistan vatandaşlarının AB'ye geçmek için kullandığı transit göç yolu ile karakterize edilir (IOM, 2007b).

Karadağ, göç veren ülke konumundan, ihtiyaç duyulan politikaların uyarlanması sayesinde göç alan ülke konumuna gelmiştir. Karadağ'ın elde ettiği son makro-ekonomik istikrar ve yabancı yatırımların artması ülkeye gelen göçmen işçi sayısının artmasına yol açmıştır. Göçmen işgücünün % 90'ının ekonomik nedenlerle Karadağ'a geldikleri düşünülmektedir.

Karadağ'daki göçmenlerin çoğunluğunu "Batı Balkanlar" bölgesi kaynaklı diğer ülkelerden gelen göçmenler oluşturmaktadır. Karadağ İstihdam Kurumuna göre, göçmen işçilerin %56'sını Sırbistan'dan, %27'sini Bosna ve Hersek'ten, %11'ini Kosova'dan %3'ünü Makedonya Eski Yugoslav Cumhuriyeti'nden gelenler oluşturmaktadır. Geriye kalan % 3 oranındaki göçmen işçinin ise geldikleri ülkeler bilinmemektedir.

Günümüzde Karadağ işgücü piyasasının önemli bir özelliği de mevsimlik göçmen işçilerin yoğunluğudur. Bu yoğunluk daha ziyade turizm, gıda ve tarım sektöründe görülmektedir (IOM, 2007b).

Karadağlıların göç ettikleri başlıca hedef ülkeler ise Kanada, Fransa, Almanya, Lüksemburg, İsveç, İsviçre ve ABD'dir.

4.5 Sırbistan'da Uluslararası Göç Trendleri

Dünya Bankası 2010 verilerine göre Sırbistan'ın uluslararası göçmen stoğu 7.21 olarak ölçülmüştür (525.388'dir). Sırbistan Nüfus Bürosuna göre 2010 yılında net göç hızı 0'dır. Ancak Güney-Doğu Avrupa Çalışma ve Sosyal İşler İnceleme 2005 Raporu sonuçları Sırbistan'da öğrencilerin yaklaşık % 70'inin daha iyi eğitim ve olanaklar için ülkeyi terk etme planlarının olduğunu ortaya koymaktadır.

Son tahminlere göre Sırbistan sınırları dışında yaşayan Sırp asıllı kişilerin 3,2 milyon ile 3,8 milyon arasında olduğu tahmin edilmektedir.

Batı Avrupa'ya giderken transit bir ülke olarak kullanılan Sırbistan açısından dış göç, farklı göç dalgaları ile karakterize edilebilir (IOM, 2008):

- 19 yüzyılın sonundan 1941'e kadar ekonomik dış göç,
- Anti Komünist rejim üyelerinin siyasal göçü (1941-1947),
- Çoğunlukla eğitim düzeyi düşük olan işçilerin 1960-1980'lerdeki ekonomik göçü ve
- 1990'larda eğitim düzeyi yüksek olan bireylerin beyin göçü ile sonuçlanan ve Eski Yugoslavya'dan çok sayıda mültecinin siyasi-ekonomik dış göçü.

Sırbistan, dışa göç veren ülkeler konumundan göç alan ülke konumuna dönüşen, bölge ülkeleri arasında yer almaktadır. Son dönemde AB'ye düzensiz giren Sırp vatandaşların sayısında da bir azalma görülmektedir. Sırbistan'daki göçmen işgücünün dağılımı incelendiğinde, Sırbistan'a en çok göç veren ülkelerin Çin, Romanya, Makedonya, Bulgaristan ve Slovakya olduğu; buna karşın Sırbistan'ın en çok göç verdiği ülkelerin ise Almanya, Avusturya, İsviçre, ABD, Türkiye, Hırvatistan, İsveç, İtalya, Kanada ve Avustralya olduğu görülmektedir (IOM, 2008).

5 Geçiş Ekonomilerinde ve Türkiye'de Uluslararası Göç Trendleri Karşılaştırması

Geçiş ekonomilerinde göç verilerinin başlıca kaynakları nüfus kayıtları, ikamet veya çalışma izinleri, nüfus sayımları ve bazı durumlarda özel anketlerdir. Doğrudan göç verilerinin yer aldığı göç kayıtları hemen hemen hiçbir geçiş ekonomisinde tutulmadığı gibi göç verilerinin elde edildiği tüm kaynaklarda, gizli ve yasal olmayan yollardan yapılan göçlere ilişkin hiçbir veriye de yer verilmemektedir.

İnsani Gelişme Raporu'nda (2013) ise uluslararası göç trendleri bazı kavramlar çerçevesinde değerlendirilmektedir. Uluslararası göç trendlerinin değerlendirilmesinde başvurulan bu kavramlar şu şekilde sıralanabilir:

Uluslararası Göçmen Stoğu: Uluslararası göçmen stoğu, mültecileri de içeren yaşanılan ülke dışında doğan insan sayısını ifade eden bir kavramdır. Uluslararası göçmen stoğunu tahmin etmek için belirli bir zamanda kullanılan nüfus sayımları esas alınır. Tahminlerde yabancı ülke doğumlu nüfus verilerinden yararlanılır.

Net Göç Oranı: Bir ülkede belirli bir dönemde her 1000 kişide gelen göçmenlerle giden göçmenler arasındaki farkın oranıdır. Net göç oranının hesaplanması için yaygın olarak kullanılan veriler; sınır istatistikleri, idari kayıtlar, anketler ve sayımlardır.

Uluslararası Gelen Turist: Bir ülkede oturma hakkı olmayan ziyaretçilerdir. Uluslararası gelen turist kavramı turistleri, günübirlik gelenler ile gezi amacıyla gelenleri kapsamaktadır.

UNDP İnsani Gelişme Raporuna (2013) göre hazırlanmış Tablo 1'deki uluslararası göçmen stoğu verileri incelendiğinde, göreceli olarak yabancı ülkelerde yaşayan göçmen stoğunun en yüksek olduğu ülkelerin sırasıyla Arnavutluk, Bosna Hersek ve Makedonya olduğu görülmektedir. Buna karşın gelen göçmen stoğunun en yüksek olduğu ülkeler ise Karadağ ve Makedonya'dır.

UNDP İnsani Gelişme Raporuna (2013) göre hazırlanmış Tablo 1'deki net göç oranı incelendiğinde ise Sırbistan ve Makedonya dışında tüm ülkelerde net göç oranının negatifleştiği görülmektedir. Bu durumun söz

konusu ülkelerin transit geçiş ülkeleri olmasından kaynaklandığı söylenebilir. Ayrıca net göç oranının negatifleşmesinde bu ülkelerin göç veren ülke konumundan göç alan ülke konumuna geçmeleri de etkili olmuştur.

Ülkeler	Göçmen Stoğu (Giden)	Göçmen stoğu(Gelen)	Net Göç Oranı	Uluslararası Gelen Turist	Gelen 2005-2010	Giden 2005-2010	İşçi Dövizleri girişi	İşçi Dövizleri Çıkışı
Karadağ	0.0	6.8	-0.8	1,088	...	...	7.32	0.67
Makedonya	21.9	6.3	0.2	262	...	23.3	4.25	0.25
Sırbistan	2.0	5.3	0.0	683	104.4	32.1	8.72	0.18
Arnavutluk	45.4	2.8	-3.0	2,417	224.3	23.6	9.75	0.20
Bosna Hersek	38.9	0.7	-0.5	365	213.8	49.6	11.44	0.33
Türkiye	5.6	1.9	-0.1	27,000	57.8	43.4	0.12	0.02

Tablo 1. Uluslararası Göç ve İşçi Dövizleri Trendleri **Kaynak:** Human Development Report, 2013. HDR.

Tablo 1’de de görülebileceği üzere, AB’ye aday geçiş ekonomileri ile karşılaştırıldığında Türkiye’ye gelen uluslararası turist sayısının yüksekliği dikkat çekicidir.

Uluslararası Para Fonuna göre Bosna Hersek’te diaspora gelirlerinin ülkenin GSYİH’si içindeki payı oldukça yüksektir. Nitekim Tablo 1’de de işçi döviz girişinin en yüksek olduğu ülke Bosna Hersek’tir.

Bosna Hersek’ten sonra işçi döviz girişinin en yüksek olduğu ülkenin Arnavutluk olduğu görülmektedir. Göç ve işçi dövizlerinin oranları Arnavutluk’u Doğu Avrupa’da benzersiz kılmakta ve göçmenlerden gelen işçi dövizleri Arnavutluk ekonomisi açısından hayati bir önem arz etmektedir. İşçi dövizleri komünizmin çökmesinin ardından Arnavutluk’un ekonomisinde önemli bir etken olmuştur. İşçi dövizleri ekonomik kriz döneminde hem piyasadaki talebi destekleyerek hem de özel sektörün gelişimini teşvik ederek yaşam standartlarını korumada önemli bir rol oynamıştır. Aynı zamanda göç ve yurt dışından gelen işçi dövizleri, işgücü arzında azalmaya bağlı olarak işsizlik oranının azaltılmasında da etkili olmuştur. Arnavutluk’ta ortalama olarak işçi döviz gelirleri ülkenin GSYİH’sinin % 10’u ile % 15’ini oluşturmaktadır. Sonuçlar, göçmenlerin varlığının veya yurt dışından gelen işçi dövizlerinin erkeklerin işgücüne katılımını etkilemediğini, buna karşın kadınları daha az çalışır hale getirdiğini ortaya koymaktadır. Nitekim Arnavutluk’ta kadınların işgücüne katılım oranı 1991 yılında % 84 iken, 1996 yılında % 59’a düşmüştür. Bu düşüş hanelere büyük oranda işçi dövizlerinin girmesiyle açıklanmaktadır (Konica ve Randall, 2005).

2013 Yılı İnsani Gelişme Raporu’na göre Arnavutluk’tan sonra işçi dövizleri girişinin en yüksek olduğu ülke Sırbistan’dır. Dünya Bankası 2004 yılında işçi dövizlerinin değeri açısından 11 Güney Doğu Avrupa ülkeleri arasında en yüksek sıraya Sırbistan’ı yerleştirmiştir. İşçi dövizlerinin geldiği ülkeler önem sırasına göre; Almanya, İsviçre, ABD, Avustralya, Hırvatistan ve Rusya Federasyonu’dur.

Karadağ’da da işçi dövizleri girişi dikkat çekici orandadır. Karadağ Merkez Bankasına göre işçi dövizleri dış finansman içinde önemli bir kaynak ve ekonomik kalkınma üzerinde olumlu bir etkiye sahiptir. Karadağ’a gelen işçi dövizlerinin oranı son 6 yılda artmış ve bugün GSYİH’nin % 7,3’ünü oluşturur hale gelmiştir. Benzer şekilde Makedonya’da da işçi dövizlerinin oranı GSYİH’nin % 4,2’si civarındadır ve bu ülkede görece olarak işçi döviz çıkışı oranları diğer ülkelere göre düşüktür.

2013 yılı İnsani Gelişme Raporu’na göre AB’ye aday geçiş ekonomileri içerisinde işçi dövizlerinin GSYİH içindeki oranının en düşük olduğu ülke Türkiye’dir. Türkiye’de işçi dövizlerinin GSYİH içindeki payı % 0.12’dir. Aynı şekilde Türkiye’de işçi döviz girişi gibi, işçi döviz çıkışı da AB’ye aday geçiş ekonomilerinden daha düşüktür.

Göçmen işçiler tarafından genelde göç veren ülkede kalan çekirdek aile bireylerine gönderilen döviz havaleleri, göçün en dolaysız yararlarından biridir ve yerel ekonomilere yayılarak kazanımın yaygınlaşmasını sağlamaktadır. Göç veren ülke için de döviz geliri işlevi görmektedir. Ancak göçmen döviz havalelerinin dağılımları eşit değildir. Örneğin 2007 yılında dünya genelinde göç veren ülkelere gönderilen toplam 370 milyar ABD doları tutarındaki göçmen işçi dövizlerinin yarısından çoğu orta insani gelişme düzeyindeki ülkelere, % 1’inden daha azı da düşük insani gelişme düzeyindeki ülkelere gitmiştir. Aynı yıl Türkiye’ye 1.209 milyar ABD doları göçmen işçi döviz havalesi yapılmıştır. Türkiye’de kişi başı ortalama havale ise 16 ABD dolarıdır. Buna karşın Orta ve Doğu Avrupa ile Bağımsız Devletler Topluluğu ortalaması 114 ABD dolarıdır (UNDP, 2009).

6 Sonuç

AB’ye aday tüm geçiş ekonomilerinde göç istatistikleri ile ilgili düzenli kayıtlar yoktur. Görece olarak dış göçün en iyi şekilde Bosna Hersek’te kayıt altına alındığı görülmektedir. Bu yönüyle Türkiye ile AB’ye üye geçiş ekonomileri arasında önemli bir benzerlik olduğu söylenebilir. İç göç açısından Türkiye’nin en çok

benzerlik gösterdiği ülke Makedonya'dır. Zira Makedonya'nın başkenti Üsküp'te ülke nüfusunun önemli bir çoğunluğunun yaşaması gibi Türkiye'de de nüfusun önemli bir çoğunluğu İstanbul, Ankara ve İzmir gibi metropol kentlerde yaşamaktadır.

AB'ye aday tüm geçiş ekonomileri ile Türkiye'nin bir diğer ortak yanı, hepsinin transit geçiş ülkesi olmasıdır.

İşçi gelirleri, alıcı ülkenin döviz kazanımını arttırırken, gelir seviyesini de yükseltmektedir. Ancak ekonomik kalkınmaya ne ölçüde katkısı olduğu belirsizdir. Göç, kaynak ülkelerin kalkınmasına önemli bir katkı sağlasa da gelişmekte olan ülkelerin büyüme ve refah politikalarına bir alternatif değildir. Bu bağlamda AB'ye aday geçiş ekonomileri ve Türkiye'de işçi döviz girişi GSYİH içindeki payı ne olursa olsun, büyüme ve refahı tek başına arttıramayacağı, ancak diğer sosyal ve ekonomik ölçütlerle birlikte kalkınmaya katkısı olacağı ifade edilebilir. Kalkınmaya ne ölçüde katkısı olduğu belirsizse de, işçi döviz girişlerinin geride kalan ailelerin gelir seviyesinin yükselmesine ve insan sermayesinin gelişimine katkıda bulunduğu açıktır.

Kaynakça

- Aksoy, 2012. "Uluslararası Göç ve Kültürlerarası İletişim". Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 5 (20) ss. 292-303. www.sosyalarastirmalar.com
- De Tapia, 2003. "New Patterns of Irregular Migration to Europe", Council of Europe Publishing,
- http://www.coe.int/t/dg3/migration/documentation/Migration%20management/53000_New_patterns_of_irregular_migration_in_Europe_en.pdf
- Gençler, 2002. "Yabancı Kaçak İşçilik Gerçeği ve Türkiye Örneği", İş Hukuku ve İktisat Dergisi, TÜHİS Yayınları, 17 (3), 28-46.
- Gençler, 2004. "Avrupa Birliği'nin Göç Politikası", Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi, 49, 173-197.
- <http://iudergi.com/index.php/sosyalsiyaset/article/viewFile/461/416>
- Gökbayrak, 2008. "Uluslararası Göç ve Kalkınma Tartışmaları: Beyin Göçü Üzerine Bir İnceleme", Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, 63 (3), 65-82, <http://www.politics.ankara.edu.tr/dergi/pdf/63/3/5-Gokbayrak-Senay.pdf> (Erişim Tarihi: 15.03.2014).
- Human Development Report, 2013. http://hdr.undp.org/sites/default/files/reports/14/hdr2013_en_complete.pdf
- International Migration Outlook, 2013. http://www.keepeek.com/Digital-Asset-Management/oecd/social-issues-migration-health/international-migration-outlook-2013_migr_outlook-2013-en#page1
- IOM, 2007a. The Former Yugoslav Republic of Macedonia Migration Profile. http://publications.iom.int/bookstore/free/MP_Macedonia_2007.pdf
- IOM, 2007b. The Republic of Montenegro Migration Profile.
- <http://www.marri-rc.org/upload/Documents/MontenegroProfile.pdf>
- IOM, 2008. Migration in Serbia: A Country Profile. http://publications.iom.int/bookstore/free/Serbia_Profile2008.pdf
- Ibreljic, I; Kulenović, S; Kadusic, A and Smajic, S. 2006. "Migration Flows in Bosnia-Herzegovina after 1992", 46th ERSA Congress, Volos, Greece.
- İçduygu, 2009. International Migration and Human Development in Turkey, Human Development Research Paper 2009/52. http://hdr.undp.org/sites/default/files/hdrp_2009_52.pdf
- İçduygu, A ve Aksel, D.B, 2012. Türkiye'de Düzensiz Göç. http://www.turkey.iom.int/documents/IrregularMigration/irregular_migration_turkece.pdf
- Kacapor and Oruc, 2012. Final Country Report Bosnia and Herzegovina. Social Impact of Emigration and Rural-Urban Migration in Central and Eastern Europe.
- Konica and Randall, 2005. Albanian Emigration: Causes and Consequences. http://www.iza.org/conference_files/amm2006/filer_r1648.pdf
- Kupiszewski, M; Kicing, A; Kupiszewska, D; Flinterman, F.H, 2009. Labour migration Patterns, Policies and Migration Propensity in the Western Balkans, The Central European Forum for Migration and Population Research, IOM
- Migration Policy Institute (MPI), 2007. Macedonia: At a Quiet Crossroads. Erişim Tarihi:03.02.2014
- <http://www.migrationinformation.org/Profiles/display.cfm?ID=608>
- <http://www.migrationinformation.org/article/macedonia-quiet-crossroads/>
- Republic of Macedonia State Statistical Office, 2014

- Tabeau, E and Bijak, J, 2005. War-related Deaths in the 1992-1995 Armed Conflicts in Bosnia and Herzegovina: A Critique of Previous Estimates and Recent Results, *European Journal of Population*, 21 (2-3), pp. 187-215
- T.C. Ekonomi Bakanlığı, 2011. Arnavutluk'un Genel Ekonomik Durumu ve Türkiye ile Ekonomik-Ticari İlişkileri Ülke Raporu.
- T.C. Ekonomi Bakanlığı, 2013. Arnavutluk'un Genel Ekonomik Durumu ve Türkiye ile Ekonomik-Ticari İlişkileri Ülke Raporu.
<http://www.counsellors.gov.tr/upload/ARN/Arnavutluk%20Ulke%20Raporu%202013%20%20SON.pdf>
- The Migration and Remittances Factbook, World Bank, 2011.
<http://siteresources.worldbank.org/INTLAC/Resources/Factbook2011-Ebook.pdf>
- TOBB, 2012. Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği Gözden Geçirme Notları 2011 Yılı Göç İstatistikleri.
http://gen.tobb.org.tr/ggnot/images/bilgi_notu/541_S1312011GOC.pdf
- UNDP, 2009. "Göç Raporunda Türkiye", *Yeni Ufuklar e Dergi*.
<http://yeniufuklar.info/Content/archive/2009/TR/HDR%20-%20Ozel%20Sayi%20-%20Ekim%202009.pdf>
- Werner H, 1996. Regional Economic Integration and Migration: The European Case. *The Annals of The American Academy of Political and Social Sciences*, Vol. 534, 147–164.